

ISSN 1301-996-X

Dinî Araştırmalar

DA

Cilt: 2 Sayı: 4

MAYIS - AĞUSTOS 1999

DÖRT AYLIK BİLİMSEL DERĐİ

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Cilt: 2 Sayı: 4 Mayıs-Ağustos 1999
DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
Fiyatı: 2.500.000-TL.

Se-Ba Ofset Ltd. Şti. adına imtiyaz sahibi
Sevim Başak

Yazı İşleri Müdürü
Tamer Köksal

Genel Koordinatörler
Dr. Recai Doğan - Birol Dok

Editör
Doç. Dr. Cemal Tosun

Yayın Kurulu

Yard. Doç. Dr. Kamil Çakın, Yard. Doç. Dr. Niyazi Akyüz, Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu, İbrahim Maraş,
Abdulkadir Dündar, Ali İsmail Güngör, Durmuş Anık, Hilmi Demir,

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Prof. Dr. Mücteba Uğur, Prof. Dr. Hayrani Altınbaş, Prof. Dr. Münir Koştaş,
Prof. Dr. Nusret Çam, Doç. Dr. Mustafa Erdem, Doç. Dr. Cemal Tosun, Doç. Dr. Sönmez Kulu,
Doç. Dr. Baki Adam, Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Doç. Dr. Nâdim Macit,
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Katar, Yrd. Doç. Dr. İsmail Yörük, Doç. Dr. Mehmet Özdemir, Doç. Dr. Recep Kılıç,
Doç. Dr. Ali Rafet Öskan, Doç. Dr. Bülent Baloğlu, Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıgüzel,
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akgül

Dizgi ve Baskı

Se-Ba Ofset Ltd. Şti. Tel/Fax: (0.312) 342 17 13 Ankara

Yazışma Adresi

Kazım Karabekir Cad. 85/28-80 Ankara Tel/Fax: (0.312) 342 17 13 Ankara

Posta Kutusu

Bahçelievler Posta İşletme Müdürlüğü P.K. 98 06502 Bahçelievler/Ankara

Abone Bedelleri

Yurt İçi: 7.500.000.-TL. (Yıllık) Yurt Dışı: 80.-DM (Yıllık)

Yurtiçi Temsilciliklerimiz

Çorum Hilmi Demir Tel: (0.364) 234 63 58-59 Adana Münir Yıldırım Tel: (0.322) 225 04 74 Isparta Sadettin
Özdemir Tel: (0.246) 237 04 28 Van Hilmi Çil Tel: (0.432) 225 10 82/1497 Konya Hidayet Işık Tel: (0.332)
323 82 50 Bursa Muhammet Tarakçı Tel: (0.224) 243 10 66 Erzurum Kemal Polat Tel: (0.442) 218 41 20 İzmir
Veli Öztürk Tel: (0.232) 285 29 32 Kayseri Süleyman Akyürek Tel: (0.352) 437 49 37 İstanbul Harun Anay
Tel: (0.216) 310 53 11 Sivas Hüseyin Yılmaz Tel: (0.346) 226 10 10 Diyarbakır Abdurrahman Acar Tel:
(0.412) 248 80 22 Urfa Salih Aydemir Tel: (0.414) 312 84 56 Rize İbrahim Hilmi Karlı Tel: (0.464) 214 11 22
Maraş Mehmet Ali Kirman Tel: (0.344) 236 00 49 Darende Gültekin Eroğlu Tel: (0.422) 615 28 07/139

Yurtdışı Temsilciliklerimiz

Fransa/Paris Nazmi Dündar Tel: 0033 01 469 42 625 Paris Osman Sanyusuf Tel: 0033 01 398 66 334
Belçika Mehmet Demirci Tel: 00 32 64 22 75 95

Abone Şartları:

Yurt içinden abone olmak için aşağıda belirtilen abone bedelini Sevim Başak adına Türkiye İş Bankası
4272-3000-27852 nolu hesaba yatırarak, dekontun fotokopisini yazışma adresine göndermeniz yeterlidir.
Yurt dışından abone olmak için Sevim Başak adına Türkiye İş Bankası 4272-30100-28217 nolu DM hesabına
yatırarak, banka dekontunun yazışma adresine gönderilmesi gerekmektedir. Adınızı açık adresinizi, posta
kodunuzu ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğinizi lütfen belirtiniz.

Dini Araştırmalar hakemli bir dergidir. Yazılar alan uzmanları tarafından değerlendirildikten sonra yayınlanır.

ISSN 1301-966-X

İçindekiler

5 • Mücteba Uğur

“Kasîde-i Bürde’ye Reddiye” Kitapçığına Kısacık Reddiye

21 • Bayram Akdoğan

İbn Hazm el-Endülüsî’nin Mûsiki İle İlgili Hadislere Bakışı

47 • Bilal Kemikli

Ömer Nasûhî Bilmen’in Beyânü’l-Hak’taki Şiirleri

59 • İbrahim Paçacı

Fıkıh Mezhepleri ve Taklid

85 • Nâsi Aslan

Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kazâ Münasebeti

101 • Mevlüt Uyanık

Epistemolojik Bir Diriliş Doğru: Kalbin Anlaması

123 • Şamil Öçal

Ebu Hayyan Tevhîdî’nin İbn-i Miskeveyh’e Yönelttiği
Felsefi Sorular

143 • Muallâ Kavuncu

Osmanlılarda Aile ve Kadın

169 • Mustafa Erdem

Kırgızistan’da Nevruz Kutlamaları

177 • Ramazan Buyrukçu
Ortaokullardaki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimine
Genel Bir Yaklaşım

195 • Michael Argyle (Çev: Talip Küçükcan)
Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler

209 • Hüseyin Certel
Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi

223 • M. Ali Kirman
Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dinî Hareketlerin Bazı Özellikleri ve
Toplumsal Tabanları

235 • Kitap Tanıtımı / Birol Dok
“Hadis İnkârcıları”, Kâmil Çakın

Fıkıh Mezhepleri ve Taklid*

*İbrahim Paçacı***

Hicri ikinci asırda fıkıh mezheplerinin ortaya çıkması ve dördüncü asırdan sonra günümüzdekine yakın bir şekilde, 4 mezhep olarak teşekkül etmesinden sonra, mezhepler ve taklit konuları tartışılmaya başlanmış ve bu konuda değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Bir kısmı taklidin caiz olmadığını savunurken, diğer bir kısmı taklit yapılabileceğini iddia etmişlerdir. Taklidin caiz olduğunu söyleyenlerden bir kısmı, bütün dini-ameli hayatında bir mezhebe bağlanmanın gerektiğini savunmuş, bazıları da, böyle bir zorunluluğun olmadığını, herkesin istediği müçtehidin görüşüyle amel edebileceğini söylemişlerdir.

Bu makalede, mezhep veya müçtehitlerin görüşlerinin taklit edilmesinin hükmü üzerinde durulmaya çalışılacak, bu çerçeveden olmak üzere, öncelikle içtihat farklılıklarının ve mezheplerin ortaya çıkış nedenlerine işaret edilecek, daha sonra da taklidin caiz olup olmadığı, caiz olması halinde, kimlerin, hangi şartlarda taklit yapabileceği ve taklidin sınırları konuları işlenecektir.

* Makale II. Din Şurasında tebliğ olarak sunulmuştur.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Müfettişi

I. Görüş Farklılıklarının Sebepleri ve Mezheplerin Ortaya Çıkışı

A. Görüş Farklılıklarının Sebepleri

Hız. Peygamber döneminde, ashabın görüş ayrılığı söz konusu değildir. Zira, bu dönemde, herhangi bir problemle karşılaştığında, Hız. Peygamber'e sorulurdu. Onun bulunmadığı yerlerde ise, önce Kur'an-ı Kerim'e bakılır, burada bulunamazsa sünnete müracaat edilirdi. Bu iki kaynaktan da hüküm açık olarak bulunamazsa, içtihad başvurulurdu. Fakat içtihatla varılan hüküm ilk fırsatta Hız. Peygamber'e arz edilirdi. Bu sebeple vahy döneminde görüş farklılığı olmamıştır.

Hız. Peygamber'in irtihalinden sonra, sahabe ve tabiun döneminden itibaren görüş ayrılığı başlamış, asr-ı saadetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar çoğalmıştır. Bu görüş ayrılıklarının sebepleri, içtihat ve taklit konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca açıklanacaktır. Bu sebeplerin, hemen hemen bütün usul ve fıkıh tarihi kitaplarında değişik şekillerde ele alınması nedeniyle, burada, detaya girilmeksizin ve ilk kaynaklara inilmeden genel manada bir açıklama yapılacaktır.

1. Hadisle İlgili Sebepler

a) Hadisin Bilinmemesi

Hadislerin tedvinine hicretin birinci asrının sonlarında başlanmakla¹ birlikte, hadis eserlerinin ortaya çıkışı ikinci asrın ikinci yarısına tesadüf etmektedir². Ayrıca o çağlarda, kitapların el ile yazılarak çoğaltıldığı, ulaşım ve haberleşme araçlarının çok geri olduğu göz önünde bulundurulursa, hadislerin İslam aleminin her tarafından bilinmesinin ve yaygın olmasının mümkün olmadığı izahtan varestedir.

Bu nedenle, ilk asırlarda, hadislerin tedvin ve tasnif işlemleri tamamlanıp, İslam ülkesinde yaygınlaşmaya kadar, bazı alimler, diğerlerinin bilmediği hadisleri biliyor ve hükmü bu hadis üzerine bina ediyordu. Bu hadisi bilmeyenler ise, içtihat yoluyla ulaştığı neticeye göre fetva veriyorlardı. Tabii olarak da, kendi içtihatlarıyla verilen bu hükümler, bazen sünnete muvafakat ediyor, bazen de muhalefet ediyordu. İşte, alimler arasındaki görüş farklılıklarının sebeplerinden birisi buna dayanmaktadır³.

1 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. 10, s. 345; Koçyiğit, Talat, Hadis Tarihi, s. 200-201.

2 Koçyiğit, Talat, Hadis Tarihi, s. 205.

3 Zeydan, Medhal, s. 107-108; Hafif, Ali, Muhadarat, s. 25, Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 60; Hallaf, İlmü Usulü'l-Fıkh, s. 305.

Mesela, Hz. Ömer diyet konusunda parmakların hepsini birbirine denk görmüyordu. Fakat Hz. Peygamber'in diyetle parmakların denk olduğuna hükmettiğine dair hadisi işitince, önceki görüşünden vazgeçmiştir⁴.

b) Hadisin Sıhhat Derecesi Konusundaki Farklı Görüşler

Alimlerin hadislere yaklaşımları da görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Bazen, alimin rivayet edilen hadise veya ravilerine güvenmemesi nedeniyle hadisi kabul etmemesi, bir kısım fakihlerin kabul etmiş oldukları hadisleri, hadis kabul metodlarındaki farklılıklar sebebiyle diğer bir kısmının kabul etmemesi, bazen de alimlerin buldukları çevreye ve zamana göre hadislere ihtiyatlı yaklaşımları fakihler arasındaki ihtilaflara sebep olmuştur.

Medine hadislerin beşiği olması, hadis ve sahabe fetvalarının bol olması sebebiyle, Medine'de yaşayan fakihler hadisi almakta tereddüt etmemişler, buna karşılık re'ydin kaçınmışlardır. Irak bölgesi hadis çevresinden uzak olması ve burada pek çok fırkanın ortaya çıkması ve hadis uydurmalarının zuhur etmesi nedeniyle Kufe bölgesinde yaşayan fakihler hadisleri kabul etmekte daha ihtiyatlı davranmışlar, ağır sıhhat şartları koymuşlar, onun yerine re'ye öncelik tanımışlardır⁵.

İraklı müçtehitler, Hanefiler, ahad hadisi delil olarak kabul etmek için, ravinin rivayet ettiği hadise muhalefet etmemesini, hadisin konusunun herkesin bilmesi gereken konulardan olmamasını şart koşmuşlar, buna ilave olarak, fakihlerin rivayet ettikleri ahad haberleri tercih etmişlerdir. Buna karşılık, Hicaz bölgesi müçtehitleri, İmam Malik ve talebeleri, hadisi fakihlerin rivayet etmesine bakmayıp Medine halkının tatbikatına uygunluğunu aramışlardır. Diğerleri ise, fakih olmasına veya Medine halkının tatbikatına uygunluğuna bakmaksızın ahad haberi kabul etmişlerdir.

Bunun gibi, Şafîiler, Said b. Müseyyeb gibi büyük sahabilerin dışındakilerin rivayet ettikleri mürsel hadisleri delil olarak kabul etmezken, diğerleri mürsel hadisi delil olarak kabul etmişlerdir. Hanefiler, meşhur hadisi mütevatir derecesinde kabul ederek, bununla Kur'an'ın âmının tahsis, mutlakının takyit edilebileceğini kabul ederken, diğerleri meşhur hadisi mütevatir seviyesinde görmemişlerdir. İşte bu ve benzeri yaklaşımlar görüş ayrılıklarını doğurmuştur⁶.

4 Zeydan, Medhal, s. 108.

5 Zeydan, Medhal, s. 116-117.

6 Hallaf, İlmü Usulî'l-Fıkh, s. 325; Zeydan, Medhal, s. 108, 114-115; Şa'ban, Zekiyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, s. 75-81; Ebu Zehra, Muhammed, İslam Hukuku Metodolojisi, s. 95-99.

Hadis almadaki farklılıklar sebebiyle görüş ayrılıklarının ortaya çıkışına, Abdu'l-Vâris b. Saîd'den rivayet edilen şu haber güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Abdu'l-Vâris b. Saîd anlatıyor:

Mekke'ye geldim ve orada Ebû Hanîfe'ye tesadüf ederek sordum:

- Şart koşarak bir şeyi satan kimse hakkında ne dersin?

- Satış da, şart da batıldır.

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya geldim ve aynı şeyi sordum:

- Satış caiz, şart batıldır.

cevabımı verdi. İbn Şübrüme'ye gidip sorduğumda:

- Satış da şart da caizdir.

dedi. Kendi kendime, “Allah, Allah! Üç tane Iraklı fıkıh bilgini bir mesele üzerinde birleşemiyorlar!” dedim ve tekrar Ebu Hanife'ye giderek iki meslektaşının söylediklerini naklettim. Şu cevabı verdi:

- Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Amr b. Şuayb babasından, o da kendi babasından “Rasulullah'ın şartla beraber satış yapmayı yasakladığını” haber verdi.

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya giderek iki dostunun söylediklerini ona naklettim; şu cevabı verdi:

- Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Hişam b. Urve babasından o da Hz. Aişe'den şunu haber verdi: “Resulullah bana Berîre'yi satın alıp âzad etmemi emretti. Sahibi, velayetin kendisinde kalmasını şart koştu. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: “Allah'ın kitabında olmayan şart batıldır.” Şu halde satış caiz, şart batıldır.

Tekrar İbn Şükrüme'ye gittim, diğer ikisinin söylediklerini ona naklettim. Şu cevabı verdi:

- Onların sana ne dediklerini bilmem. Bana Mis'ar b. Kidâm Muhârib b. Disâr'dan, o da Cabir'den haber verdiğine göre Cabir şöyle anlatmıştır. Rasulullah'a bir deve sattım ve Medine'ye kadar binerek istifade etmemi şart koştum; kabul buyurdu. Şu halde satış da, şart da caizdir⁷.

2. Kitap ve Sünnette Geçen Bazı Kelime ve Cümlelerin Farklı Tefsir Edilmesi

Görüş farklılıklarının sebepleri bazen nassların farklı anlaşılmasından kaynaklanmaktaydı. Kur'an ve sünnet nasslarının çoğunun hükme delaleti kesin

7 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 60-61.

değildir; bilakis zannîdir. Bu nasslar bir manaya delalet edebileceği gibi aynı zamanda başka bir manaya da delalet edebilir. Bu sebeple nassların hükme delaleti zannî olur. Nassda bulunan bir lafız iki ya da daha fazla manaya birden delalet eden müşterek lafızlardan olabilir. Mesela, (boşanan kadınlar kendi kendilerine üç temizlik/hayız suresi beklerler)⁸ ayetinde geçen (kuru') kelimesi kadınlara mahsus hallerden hem hayız ve hem de temizlik müddeti anlamına gelmektedir. Bunun neticesi olarak da kadınların iddet bekleme sureleri, müçtehitlerin anlayışlarına göre farklılık göstermektedir.

Bazen nasslarda geçen lafızlar, tahsise ihtimali olan âmm veya takyîde ihtimali olan mutlak lafızlar olabilir. Her müçtehit, elde ettikleri karinele, deliller doğrultusunda, görüşlerine göre tercihte bulunmaktadır. Bir kısmı, lafzın tahsis edildiğini kabul ederken, diğer bir kısmı umuma teşmil etmiş, bir kısmı nassı mutlak olarak alırken, diğerleri mukayyet olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, tahsis ve takyit şartları da farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bunlar da görüş ayrılıklarını doğurmuştur.⁹

3. İctihat Usul ve Gücünün Farklılığı

Daha önce de işaret edildiği gibi, buldukları bölgeye göre, bir kısım müçtehitler hadisi ön plana çıkarıp re' yden kaçınmış, diğer bir kısmı da hadislere ihtiyatla yaklaşip yerine re'yi ön plana çıkarmışlardır. Aynı şekilde, nasslarda geçen kapalı lafızları açıklama konusunda farklı kıstaslar koymaları, anlama ve icthad kabiliyetlerine göre farklı yorumlamaları da görüş ayrılıklarına sebep olmuştur.

Hadis ve re'ye verilecek yer ve değer bakımından, fakihler prensipte ayrılığa düşmüşler ve bu konuda dört farklı grup ortaya çıkmıştır.

Birinci grup, tamamen Kitab'a ve re'ye dayanan, sünneti hüccet kabul etmeyen "müfrit re'yciler".

İkinci grup, re'yi ve bilhassa bunun en önemli unsuru olan kıyası, sahabe ve tabiûn fetvalarını hüküm kaynağı olarak kabul etmeyen "müfrit eserciler".

Üçüncü grup, sünneti reddetmeyip onu hüccet olarak kabul eden, ancak hadisin sıhhati üzerinde titiz davranan, buna mukabil, kıyas, istihsan, maslahat gibi re'ye

8 Bakara 2/228.

9 Hallaf, İlmü Usulî'l-Fıkh, s. 305; Zeydan, Medhal, s. 108; Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 60.

dayanan yollarla hüküm ve fetva vermekten çekinmeyen, farazî meseleler üzerinde de duran “mutedil reyciler”.

Dördüncü grup ise, re’y ve kıyası inkar etmemekle birlikte, nadiren başvuran, hadislerden başka sahâbe ve tâbiûn fetvalarını da hucdet kabul eden “mutedil eserciler”¹⁰.

Lafız konusundaki ihtilafa, âmm nassın tahsisi örnek verilebilir. Hanefiler âmmın ilk olarak tahsis edilebilmesi için, âmm lafız kuvvetinde nassın gerekli olduğunu kabul ederken, yani ayetin tahsisi için ayet veya mütevatir ya da meşhur sünnet olması gerektiğini söylerken, diğerleri, âmm nassın zannî olduğunu, dolayısıyla ahad hadisle de tahsis edilebileceğini kabul etmişlerdir¹¹.

4. Sosyal veya Tabîî Şartların Tesiri

Farklı zaman ve mekanlarda yaşayan müçtehitler, yaşamış oldukları çevre ve ortama göre hüküm vermişlerdir; bu da görüş ayrılıklarını doğurmuştur. Şöyle ki, her müçtehidin yaşamış olduğu toplumun örf ve adetleri, halkın hukuki muamele ve işlemleri, sosyal ve iktisadi durumları birbirinden ayrıdır. Bu farklılıklar da, tabi olarak hükümlere etki etmektedir. Zira, fakih, şeriata aykırı olmamak kaydıyla, bulunduğu zamanın ve toplumun gereğini göz önünde bulundurmaya zorundadır. Çünkü, ortamın farklılığı, maslahatın ve hükümlerin gerekçelerinin takdirinde farklı görüşleri doğurur¹². “Ezmanın tağayyuruyla ahkâmın tağayyuru inkar olunamaz”¹³ kaidesi de buna işaret etmektedir.

B. Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Sahâbe devrinden itibaren yukarıda açıklanan sebeplerden kaynaklanan görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, müçtehit imamın devrine kadar mezheplerden söz edilmemektedir. Her merkezde birçok alim ve müçtehit bulunmakta, soruları cevaplandırmakta ve davaları halletmektedirler, fakat bunlara izafe edilen bir mezhep

10 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 63.

11 Hallaf, İlmü Usulî'l-Fıkh, s. 164-229, 305-306, 325-330; Zeydan, Medhal, s. 108-109, 112-117; Fıkh Usulü, 392-421, 364-369, 455-465; Şa'ban Zekiyyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, 265-279, 294-309; Ebu Zehra, İslam Hukuk Metodolojisi, 136, 150.

12 Hallaf, İlmü Usulî'l-Fıkh, s. 305; Zeydan, Medhal, s. 112.

13 Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye, Madde 39.

yoktur. Bu devirde, çeşitli sebeplerle mezhepler teşekkül etmiştir. Mezheplerin ortaya çıkmasının sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) Daha önceki müçtehitler gerektiğçe meseleler üzerinde fetva verirlerken, bu asırda müçtehitler fıkıhın bütün konularına içtihatlarını teşmil etmişler, nazari konularda da içtihatla bulunmuşlardır.

b) Bu içtihatlar tedvin edilerek kitaplarda toplanmış, bu sayede bir müçtehidin, çeşitli konulardaki içtihatlarının kolayca öğrenilmesi imkanı doğmuştur.

c) Fıkıhta re'y ve hadis mektepleri doğmuş ve bu mektep mensupları arasında sözlü ve yazılı münakaşa ve münazaralar başlamıştır.

d) Hadis ve re'y ekolleri arasındaki bu münakaşa ve münazaralar, müçtehitlerin usul ve kaidelerinin, yani fıkıh usulünün doğmasına sebep olmuştur.

e) İdarecilerin imamlara iltifat etmeleri, imamları mahkemelerin başına getirmeleri veya belirli imamların görüşlerinin muhakeme işlerinde esas alınması da mezheplerin doğması ve yayılmasında etkili olmuştur.

İşte bu ve benzeri amiller sebebiyle fıkıh mezhepleri doğmuş, müçtehitlere ait müstakil içtihat usulleri ve bu usullerle varılan hükümler mecmuası ortaya çıkmıştır. Ancak, dördüncü hicri asırdan önce halk bilinen dört mezhebe ayrılmadığı gibi fıkıh mezhepleri de dörtten ibaret değildi. Bilinen dört mezhebin dışında, Hasan el-Basrî, el-Evzâî, Süfyân es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, İshak b. Rahaveyh, Ebû Sevr, Davud ez-Zahiri ve İbn Cerîr et-Taberî'nin mezhepleri meşhurdur. Bunların her birinin farklı içtihat usulleri, bunlarla verilmiş reyleri, çeşitli bölgelere yayılmış tabileri vardı. Bu mezheplerden bazıları çeşitli sebeplerle tarihe karıştı.¹⁴

II. Taklidin Tanımı ve Hükümü

A. Taklidin Tanımı

Taklid, lügatte bir şeyi (gerdanlığı) boynuna takmak, (kılıcı) omuzuna asmak anlamına gelmektedir¹⁵. Fıkıh Usulünde ise, "hüccet ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek"¹⁶, "sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek"¹⁷ şeklinde tarif edilmiştir.

14 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 61-62.

15 Mustafa/ez-Ziyat/el-Kadir/en-Neccar, "kalede" (el-Mu'cemu'l-Vasit), c.2, s. 754.

16 Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 387; Amidi, el-İhkam, c. 4, s. 297; Zuhayli, el-Vasit fi Usuli'l-Fıkh'l-İslami, c. 2, s. 96.

17 İbnu'l-Kayyim, İ'lamu'l-Muvakki'in, c. 2, s. 168, 178; İbn Hümam, et-Tahrir, s. 547.

Buna göre, kitap, sünnet, icmâ'dan dayandığı delili bilinmeksizin, bir müçtehit veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmekle taklit meydana gelmiş olur. Mukallit, delile değil, hükmü çıkararak alime itimat etmektedir. Buna karşılık, görüşünü aldığı müçtehidin deliline bakarak içtihadına iştirak etmek suretiyle reyini benimsemeye taklit değil, ittiba' denir¹⁸.

Önceki devirlerde halk, dini problemlerini istediği müçtehide sorar ve aldığı cevaba göre amel ederdi; devamlı olarak bir müçtehide bağlanmazdı. Alimler de, mezhep hükümlerine, imamın görüşlerine göre değil, kitap ve sünnet delillerine göre hüküm verirlerdi. Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasi baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana gelmiştir.

Mezheplerin ortaya çıkışından sonra, taklit ve içtihat konuları üzerindeki tartışmalar günümüze kadar devam edegelmiştir. Nazari olarak içtihat-taklit münakaşaları dördüncü asırda başlamıştır. Bu tarihten itibaren yazılan usûl kitaplarının tamamında bu münakaşaya yer verilmiş, ayrıca bu konuda müstakil kitap ve risaleler yazılmıştır. İctihat tarafları olanlar, taklide neredeyse hiçbir meşruiyet tanımazken, taklit taraftarları, taklidin vacip olduğunu, içtihat kapısının kapalı bulunduğunu iddia etmişlerdir¹⁹. Makalenin gereğinden fazla uzamaması için, içtihat taraftarları ile taklit taraftarlarının tartışma ve delilleri zikredilmeden kısaca ulaşılan kanaat açıklanmaya çalışılacaktır²⁰.

B. Taklidin Hükmü ve Müçtehit İmamların Taklit Hakkındaki Görüşleri

İslâm dininde asıl olan, taklidin yerilmesidir. Çünkü taklit, delilsiz olarak başkasına uymak ve tâbi olmaktır. Her mükelleften istenen Allah ve Rasülü'ne itaat etmesidir. Bu da, Kur'an ve sünnette belirtilen hükümlere uymakla olur. Bir meseleyle ilgili Kur'an ve sünnete müracaat edilip de orada açık hüküm bulunduğu onunla amel edilir. Mükellef bu naslarda sarih olarak hükmü bulamazsa, usulünce içtihatla bulunur. Eğer mükellef içtihat yoluyla hükümleri

18 İbnü'l-Kayyim, İ'lamu'l-Muvakki'in, c. 2, s. 178; Zuhayli, el-Vasit fi Usuli'l-Fıkhî'l-İslami, c. 2, s. 97; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 205.

19 Bkz. İbn Hazm, el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam, s. 793-885; İbn Hümmam, et-Tahrîr, s. 549.

20 Taklitle ilgili geniş bilgi ve içtihat-taklit münakaşa ve delilleri için bakınız. İbn Kayyim, İ'lamu'l-Muvakki'in, c. 2, s. 168-260.

anlamaktan aciz kalırsa, hükmünü bilmek ve anlamak istediği meseleyi, ilim ehlerinden, alimlerden sorar ve aldığı cevaba göre amel eder.

Müçtehit imamlar adeta, kendilerinden sonra taklit ve mezhep taassubunun doğacağını sezmişler ve gerek davranışlarıyla, gerekse sözleriyle bunları önlemeye çalışmış; tefekkür etmeyi, ana kaynaklar ile devamlı temas halinde olmayı tavsiye etmişler, cemiyetin günlük problemlerini çözmenin tek yolu olan içtihat faaliyetlerinin duraklamadan devam etmesini temine gayret etmişlerdir. Müçtehit imamların bu gayretlerine örnekler aşağıda sunulmuştur:

İçtihatlarını, yetişmiş talebeleriyle istişare ederek yürüten Ebû Hanife bazen öğrencileriyle, bir mesele üzerinde günlerce münakaşa eder, bütün şûra üyelerinin fikir ve reylerini aldıktan sonra hükmün bir tarafa kaydedilmesini isterdi²¹.

İmâm-ı Azam Ebu Hanife ve talebesi Ebu Yusuf şöyle demektedir: “Nereden söylediğimizi (hükmümüzün delil ve kaynağını) tetkik edip bilmeden bizim reyimizle fetva vermek hiçbir kimse için helal değildir”²².

İmâm-ı Azam başka bir sözünde şöyle demiştir: “Bu benim reyimdir ve elde edebildiğim reylerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz”²³.

Şu ifade, diğer bazı alimlerle birlikte, özellikle İmâm Malik’ten nakledilmiştir: “Rasulullah (sas) müstesna herkesin sözü kabul ve reddedilebilir”²⁴.

Şu sözler de onundur: “Kendi imamını taklit yüzünden sahabe kavlini terk eden kimseye tövbe teklif edilir”²⁵, “Ben bir beşerim; hata da ederim isabet de... Rey ve içtihadımı inceleyin, kitap ve sünnete uyan her sözümü alın, onlara uymayan bütün sözlerimi de terk edin”²⁶.

Bir adam gelerek Şafii’ye bir mesele sorar: Şafii de, Hz. Peygamber’in o konuyla ilgili şöyle şöyle dediği rivayet edilmektedir şeklinde cevap verir. Bunun üzerine soru soran kimse “Ya Eba Abdillah (Şafii)! Sen de mi böyle söylüyorsun?” deyince, Şafii titrer, rengi uçarak sararır ve der ki: “Yazıklar olsun sana!.. Rasulullah’tan bir hadis rivayet edip de ondan başka bir hüküm söylersem, hangi yer beni üstünde taşır, hangi gök beni altında barındırır.”²⁷

21 Kevseri, Nasbu’r-Raye, c. 1, s. 38.

22 Şevkani, Kavlu’l-Müfid, s. 17; Şah Veliyullah ed-Dehlevi, “İkdu’l-Cid, s. 49; Füllani, İkazu Himemi Üli’l-Ebsar, s. 72. Zuhayli, el-Vasit fi Usuli’l-Fıkhî’l-İslamî, c. 2, s. 108.

23 Ebu’l-Meali, Gayetü’l-Emani, c. 1, s. 55.

24 Şah Veliyullah Dehlevi, İkdu’l-Cid, s. 49.

25 İbnu’l-Kayyim, Menakıb, c. 2, s. 182; Ebu’l-Meali, Gayetü’l-Emani, c. 1, s. 55.

26 Şevkani, Kavlu’l-Müfid, s. 17; Füllani, İkazu Himemi Üli’l-Ebsar, s. 102.

27 Şevkani, Kavlu’l-Müfid, s. 24,

Şu sözler de İmam Şafî'ye aittir: “Delilsiz ve hüccetsiz olarak bilgi toplayan kimse gece karanlığında odun toplayana benzer; topladığı bir arkalık odunu yüklenirken bunun içinde kendisini sokacak bir yılanın bulunduğunu bilmez”²⁸, “Kiblenin hangi yönde olduğunu kestiren bir kimsenin bir başkasını taklit etmesi nasıl uygun olmazsa, mükellefin dininde, muasırı olan bir kimseyi taklit etmesi de öyle uygun değildir”²⁹.

Şafî'nin talebesi Müzenî, muhtasar isimli eserine şöyle başlamaktadır: “Bu kitabı Şafî'nin ilminden özetledim. Maksadım öğrenmek isteyenlere kolaylık temin etmektir. Ancak şunu haber vereyim ki, Şafî herkesin kendi din hayatının bizzat şuuruna varması ve tehlikeden korunması için, gerek kendini ve gerekse diğer müçtehitleri taklit etmeyi yasaklamıştır”³⁰.

Şafî'ye, bir hadis rivayet eden var, bu hadisi alır mısın? Diye sorulunca, “Ne zaman ki, Rasulullah'tan bir hadis rivayet edilir de ben onu almamışsam, şahit olun ki ben aklımı kaybetmişimdir” şeklinde cevap verir³¹.

“Herhangi bir konuda, hadisçiler tarafından, Hz. Peygamber'den rivayet edilen benim görüşüme muhalif sahih bir haber bulunursa, bilmiş olun ki, ister hayatımda olsun isterse ölümünden sonra ben ona dönmüşümdür”³² diyen Şafî, başka bir ifadesinde de, “Benim kitabımda Rasulullah'ın sünnetine muhalif bir görüş bulursanız, benim sözümü terk ederek Rasulullah'ın sözüne uyun”³³ demiştir.

Diğer imamlar gibi Şafî de, “Sahihsiz bulununca benim mezhebim odur”³⁴ sözüyle, müslümanlara devamlı olarak içtihadın ve ilmî araştırmanın yollarının açık olduğunu göstermekte, mezhep taassubu namına Kitap ve sünnete sırt çevirmeyi menetmektedir.

“Evzâi”nin reyî, Malik'in reyî, Ebu Hanife'nin reyî... bunların hepsi reydir ve bana göre farksızdır. Hüccet ve delil olmak sıfatı yalnız “asar”a aittir”³⁵ ifadesinin sahibi olan Ahmed b. Hanbel'e göre, delilini incelemeden hiçbir müctehidin söz ve reyine uyulamaz. Eğer delili sağlam ve sahih ise, buna dayalı hüküm ve fetvası

28 İbnu'l-Kayyim, İ'lamu'l-Muvakkı'in, c. 2, s. 181.

29 Şafî, er-Risale, s. 488-489.

30 Müzenî, Muhtasar, Giriş

31 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 24.

32 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 24.

33 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 24; Şah Veliyullah ed-Dehlevî, İkdu'l-Cid, s. 49.

34 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 25; Şah Veliyullah ed-Dehlevî, İkdu'l-Cid, s. 49; Füllânî, İkazu Himemi Üli'l-Ebsar, s. 147.

35 İbn Abdilber, Cami'ul-Beyani'l-İlm, c.2, s. 149.

kabul edilir ki, buna taklit değil “ittiba” denir. İttiba ise, Hz. Peygamber ve ashabından gelene uymaktır; sonra tabiun gelir ki, kişi bunda muhayyerdir³⁶.

Şu sözler de İmam Ahmed b. Hanbel’e aittir: “Ne beni, ne Malik’i, ne Sevri’yi ve ne de Evzâi’yi taklit et; hüküm ve bilgiyi onların aldığı kaynaklardan al”³⁷, “Dinini hiçbir müçtehide ısmâfama. Hz. Peygamber ve ashabından geleni al; sonra tabiun gelir ki, kişi bunda muhayyerdir”³⁸.

Mukallitlerin kendilerini taklit ettikleri ve taklit edilmeleri vacip olduğunu söyledikleri imamların taklit konusundaki görüşleri ortadadır. Şevkani’nin şu sözleri de bu konuyu çok güzel bir şekilde anlatmaktadır: “Selefin çoğu ne müçtehit ne de mukallitti. Sahabe, tabiun ve etbau’t-tabiin içinden içtihat seviyesine ulaşamayanlar, muayyen bir müçtehidi taklit etmiyor, onlardan problemleriyle ilgili delilleri sorup öğrenerek bunlara ittiba ediyorlardı... Bu mezhepler ve delilsiz olarak bir başkasının sözünü kabul ve tatbik manasındaki taklit, nesillerin en hayırlılarından sonra ortaya çıkmıştır”³⁹.

Şah Veliyu’llah ed-Dehlevi, taklidi, vacip ve haram olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birincisi, Kitap ile sünneti bilmeyen ve araştırmaya, hüküm çıkarmaya da gücü yetmeyen kişi, bu konuda Hz. Peygamber’in hükmünün ne olduğunu bir fakih sorar. Fakih, bu konudaki bilgisini nakledince ona uyar. Fakihin nakletmiş olduğu şeyin bizzat nassın kendisi olması veya nasstan hüküm istinbat edilmiş olması arasında fark yoktur. Bunların hepsi delalet yoluyla da olsa Hz. Peygamber’den rivayet sayılır. Ve fakihin sözüne muhalif bir hadis ortaya çıktığında, fakihin sözünü terk ederek bu hadisle amel eder. İşte caiz ve vacip olan taklit budur. İkincisi ise, fakihin ilimde son raddeye ulaştığına, hata etmeyeceğine inanarak taklit etme, muhalif sahih bir hadis gördüğünde imamının sözünü terk etmeyip imanı taklit etmekle mükellef olduğuna inanmaktır. Taklidin bu şekli ise haramdır⁴⁰.

C. İctihat

Taklidin hoş karşılanmayıp, mükelleflerin hükümleri Kitap ve sünnetten almalarının asıl olduğu, içtihat etme ehliyetine sahip olmayanların ise ittiba’

36 İbnu’l-Kayyim, İ’lamu’l-Muvakkı’in, c. 2, s. 178, 182; Şevkani, Kavlu’l-Müfid, s. 27.

37 İbnu’l-Kayyim, İ’lamu’l-Muvakkı’in, c. 2, s. 178, 182; Şah Veliyullah ed-Dehlevi, İkdu’l-Cid, s. 49; Füllani, Şevkani, Kavlu’l-Müfid, s. 27.

38 İbnu’l-Kayyim, İ’lamu’l-Muvakkı’in, c.2, s. 178, 181.

39 Şevkani, el-Bedru’t-Tali, c. 2, s. 89.

40 Şah Veliyullah ed-Dehlevi, İkdu’l-Cid, s. 49.

etmelerinin yerinde olacağı açıklanınca, içtihat ehliyetinin ve içtihadın tecezzisinin ele alınması yararlı olacaktır.

1. İctihat Ehliyeti

Hız. Peygamber ve sahabe dönemlerinde içtihat ehliyetinin tarif ve tespiti yapılmamıştır. Bu konudaki çalışmalar, müçtehit imamlar döneminden itibaren fıkıh usulünün tedvini ile birlikte başlamıştır. Yazılı olarak günümüze kadar gelen ilk fıkıh usulü kitabı olan Risale’de İmam Şafii içtihat ehliyetinin şartlarını şöyle tespit etmiştir:

“Kıyas için gerekli araca bihakkın sahip olan kimse kıyas yapabilir. Bu araç ise, Allah’ın kitabında yer alan hükümleri, Kur’an’ın farzını, edebini, nasihini, mensuhunu, âmını, hâsını ve irşat yöntemini bilmektir.

Bundan sonra kıyasa başvuracak kimse, Kitabın tevile muhtemel olanına, Rasullullah’ın sünnetiyle, sünnet bulamazsa müslümanların icma’ı ile, icma da olmazsa kıyas ile istidlal eder.

Kendinden önce geçmiş olan sünnetleri, selefin görüşlerini, insanların icma’ ve ihtilaflarını ve Arap dilini bilmedikçe bir kimse kıyas yapamaz.

Ayrıca onun, akli sağlam olmadıkça, şüpheli ve benzer olanları birbirinden ayırmadıkça, acelecilikten sakınmadıkça, iyice tahkik ederek tespit etmedikçe kıyas yapamaz.

Kıyas yapacak kimse, muhaliflerini dinlemekten çekinemez; zira onları dinlemek suretiyle gaflete düşmekten kurtulur, doğru olduğuna inandığı şeyi daha iyi tespit etmiş olur. Söylemiş olduğu sözü neden söylediğini, terk ettiğini de niçin terk ettiğini bilmek için son gücünü sarf etmeli ve insafı elden bırakmamalıdır”⁴¹.

Şafii’nin tespit etmiş olduğu şartlardan, Kitap, sünnet, icma, kıyas ve Arapça bilgisinin şart olduğu hususunda hemen hemen bütün usulcüler birleşmişlerdir. Bununla birlikte, bu şartları daha açarak sınırlayanlar olduğu gibi başka şartlar ileri sürenler de olmuştur. Mesela, Ahmed b. Hanbel 300.000’den az hadis bilen fakih olamayacağını söylemiştir. Bu konudaki değişik görüşleri sıralayarak tartışmak yerine, tercihe şayan olarak gördüğümüz, İmam Gazzali’nin içtihat için gerekli gördüğü şartlar ile bunlara ilave olarak el-Hatib el-Bağdadi ve Şatibi’nin ilginç ve önemli olduğuna inandığımız görüşlerini zikretmekle yetineceğiz.

41 Şafii, er-Risale, s. 509-511.

İmam Gazzali'nin, Müstasfâ isimli eserinde, içtihadın sıhhati için gerekli gördüğü şartları şöyle özetleyebiliriz:

“1) Takdim edilmesi gerekeni takdim edebilecek, tehir edilmesi gerekeni tehir edebilecek, düşünerek zannı ortadan kaldıracabilecek derecede dini bilgi ve idrake sahip olmak,

2) Adaletli olmak ve adaleti zedeleyecek günahlardan uzak durmak.

Bir kimsenin müçtehit olabilmesi için gerekli olan bilgi ve idrak ise, Kitab'ı, sünneti ve icma'ı bilmesi ve akıllı olması anlamına gelir. Bunlar da şöyle açıklanabilir:

Allah'ın Kitabı asıldır, onu bilmek gerekir. Ancak, bundan iki hususu hafifletmekte yarar vardır. Birincisi, Kitabın hepsini bilmek şart değildir. Bundan, miktarı 500 kadar olan ahkamla ilgili ayetleri bilmek kafidir. İkincisi ise, bu ayetleri ezbere bilmesi de gerekmez. İhtiyaç duyduğunda, ilgili ayetlerin yerlerini bulabilecek durumda olması kafidir.

Sünnete gelince, her ne kadar sayıları binlerce olsa da, bunlardan sadece ahkamla ilgili olanları bilmek gerekir. Ancak bunda da, Kur'an'da zikredilen iki hususun hafifletilmesi gerekir. Zira, mevaiz, ahiretle ilgili haberler gibi hadisleri bilmek şart değildir. Hadisleri ezbere bilmesi de gerekmez. Ebu Davud, Beyhaki'nin sünenleri gibi ahkama müteallik hadisleri toplayan sahih bir hadis kitabının bulunması ve ihtiyaç duyduğu hadisleri kitabın hangi bölümlerinde bulabileceğini bilmesi ve ihtiyaç anında bulabilmesi yeterlidir. Ezbere biliyorsa bu daha iyidir.

İcma konusunda ise, icma'a muhalif fetva vermemesi için, nassı bilmesi gerektiği gibi, icma' olan konuları da bilmesi gerekir. Burada da, bütün icma edilen hususları ezbere bilmesi gerekmez. Ya alimlerden birinin görüşüne uygun olduğunu veya meselenin daha önce geçmemiş olduğunu bilmekle içtihadının icma'a aykırı olmadığını anlar. Bu da, icma'a muhalefet etmemek şartı için yeterlidir.

Pek tabi ki, içtihat edecek kişinin Arapça'yı ve dilbilgisi kurallarını da bilmesi gerekir. Bu bilgi, Arapça hitabı anlayacak kadar, kelamın hakikatini, mecazını, mücmelini, zahirini, umumunu, hususunu, muhkemini, müteşabihini anlayacak kadar bir Arapça bilgisidir. Bu konuda, Halil, Müberred derecesinde Arapça bilgisine sahip olmaya gerek yoktur. Bilakis, Kitap ve sünnetle alakalı olan kelimeler ile hitabı anlayacak kadar kaideye ihtiyaç vardır⁴².

42 Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 350-353.

El-Hatib el-Bağdadi, “Hiçbir ilim yoktur ki, müçtehit ona herkesten daha çok muhtaç olmasın. Çünkü fakih, dünya ve ahiretin her işiyle alakalıdır. Fakih, insanların ciddi ve gayri ciddi davranışlarını, muhalefeti, fayda ve zararı, insanlar arasında cari olan işleri, örf ve adetleri bilmek mecburiyetindedir”⁴³ demek suretiyle, müçtehidin, fert ve cemiyet psikolojisini, sosyolojiyi, dinler tarihini bilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Şatbi, içtihat ehliyeti konusunda diğerlerinden farklı bir görüş ileri sürmüştür. Onun görüşü şöyle özetlenebilir:

“Şu iki vasfı taşıyan kişi içtihat ehliyetini elde etmiş demektir: 1) Şeriatın maksatlarını tam olarak anlamak, 2) Bu anlayışa göre hüküm çıkarma gücüne sahip olmak.

Şeriat kulların mesalihi prensibi üzerine bina edilmiştir. Bu maslahatlar da, mükellefin anlayışına göre değil, Şari’in koyduğu şekliyle muteberdir. Bunlar ise, zarurete, ihtiyaca ve tahsiniyata bağlı olmak üzere üç derecedir. Bir kimse her meselede Şari’in maksadını kavrayacak duruma gelince kendisinde eğitim, fetva ve hüküm verme konularında Peygamber’in (sas) halifesi olacak vasıf ve ehliyeti elde etmiş demektir.

İkinci şart ise, birincisinin hizmetçisi gibidir. Şöyle ki, içtihad gücü yetirebilmek, ancak öncelikle şeriatın anlaşılması, ikinci olarak da hüküm çıkarmak için gerekli olan bilgiler vasıtasıyla olmaktadır”⁴⁴.

İçtihat ilim ve kültüründen uzaklaşıp, taklit ruhunu benimsemiş kişiler, içtihat şartlarını açıklarken tahfif ve ruhsat tarafına hiç temas etmedikleri gibi, zorlaştırma cihetini seçmişlerdir. Mesela, Kitap ve sünnetin tümünün, bütün anlayış ve sıhhat şartlarıyla beraber bilinmesinin mutlak bir şart olarak ileri sürüldüğü görülmektedir⁴⁵. Buna mukabil, taklide karşı olan alimler ise içtihat ehliyeti ile ilgili şartları hafifletmişlerdir⁴⁶. Bunlardan Şevkani, “Her ilimde derinleşmek iyi olmakla birlikte, içtihat ehliyeti için şart değildir. Tefsirler yardımıyla Allah’ın ayetlerini, sahih hadis kitaplarından da sünneti anlayacak kadar sarf ve nahiv ile fıkıh usulü bilenler, müçtehitler; bu sebeple başkasını taklit etmeleri caiz değildir; hiçbir kimsenin rey-i mukabilinde ayet ve hadisi terk edemezler”⁴⁷ demiştir.

43 El-Hatib el-Bağdadi, “el-Fakih ve’l-Mütefakkih” vr. 261a-262b (Karaman, Hayrettin, İslam Hukukunda İctihad, s. 176).

44 Şatbi, el-Muvafakat, c.4, s. 105-107.

45 Molla Hüsrev, Mir’atü’l-Usul, s. 366; Âmidî, el-İhkam, c. 4, s. 220.

46 Şevkani, el-Bedru’t-Tali, c. 2, s. 85-86; Âmidî, el-İhkam, c. 4, s. 220; İbn Hazm, el-İhkam, 693.

47 Şevkani, el-Bedru’t-Tali, c. 2, s. 85-86.

2. İctihadın Tecezzisi

İctihadın tecezzîsi, icthadın bölünmesi anlamına gelmekte olup, alimin bir meselede müctehit seviyesine ulaşip da diğer meselelerde bu seviyeye ulaşamaması demektir⁴⁸. İctihadın tecezzi edip etmeyeceği tartışmaları müctehit imamlar dönemine kadar bulunmamaktadır. Ancak bundan sonra tartışılmaya başlanmış olup bu tartışmalarda genelde şu konular ele alınmıştır: İctihat ehliyeti için gerekli şartlardan bir kısmına sahip olan kimse, kendisinde bulunmayan şartlarda ehli olan kişilere tabi olarak icthad edebilir mi? İslam hukukunun bir bölümünde veya bir meselede müctehit seviyesine ulaşan kimse, bu konuda icthad edebilir mi?

İctihadın tecezzisini caiz görmeyenlere göre, icthad fikhî bir meleke olup, bu melekeye sahip olabilmesi için kişinin hem usulü, hem de İslam hukukunun amaçlarını tam olarak bilmesi gerekir. Müctehidin, icthadı herhangi bir konuya münhasır olamaz. Zira şeriatın her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'i bir meselede icthad yapacak kimsenin, şeriatın bütününe bilmesi gerekir⁴⁹. Ebu Zehra, Fakihlerin büyük çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir⁵⁰.

Zerkeşî, icthadın tecezzisi konusundaki ihtilafın fıkıh bölümleri arasında olabileceğini, meselelere kadar inildiğinde, tecezzinin söz konusu olamayacağını söylemiştir⁵¹. Buna göre, bir kişi buyu' babında, miras bölümünde veya nikah bölümünde derinleşerek müctehit olabilir; fakat, bu bölümlerin altında, mesela sadece vadeli satış, süt kardeşlerin nikahı gibi müstakil bir problemde müctehit olunmaz.

İctihadın tecezzi edilebileceğini söyleyenlere göre ise, bazı meselelerde müctehit seviyesine ulaşan kişi, o meselelerde icthatta bulunabilir. Diğer meselelerde icthad vesile ve şartlarına malik olmadığından icthad edememesi, yeterli olduğu konuda icthad etmesine mani değildir. Zira bir kimsenin bir konuda bilgili olması, bilgisinin olmadığı konuda fetva vermesini gerektirmediği gibi, bazı konularda bilgisinin yeterli olmaması da bildiği konuda fetva vermesine mani olmaması gerekir. Şayet, icthad tecezzi etmemiş olsaydı müctehidin bütün meseleleri bilmesi gerekirdi ki

48 Şevkani, İrşadu'l-Fuhul, s. 237; Zeydan, Fıkıh Usulü, s. 530-531; Ebu Zehra, Fıkıh Usulü, s. 343; Hallaf, İlmü Usulü'l-Fıkıh, s. 261-262; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 181.

49 Şevkani, İrşadu'l-Fuhul, s. 237; Ebu Zehra, Fıkıh Usulü, s. 343; Hallaf, İlmü Usulü'l-Fıkıh, s. 261-262; İbnu'l-Kayyim, İ'lâm'ul Muvakk'in, c. 4, s. 216; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 181.

50 Ebu Zehra, Fıkıh Usulü, s. 343.

51 Şevkani, İrşadu'l-Fuhul, s. 237.

bu mümkün değildir. Sahabe dahil, taklit edilen bütün müçtehitlerin bilmediği naslar, cevap veremediği meseleler olmuştur. İmam Malik'e 40 problem sorulduğu, bunlardan dördünce cevap verdiği, kalanlarına bilmiyorum dediği rivayet edilir⁵².

3. Netice

İçtihat ehliyeti konusunda arz edilen görüşler ortaya koymaktadır ki, mükellefin kendi tatbikatı için, içtihadının başlangıcı olan derece için ileri sürülen şartlar, normalde her zaman elde edilmesi mümkün olan şartlardır. Dolayısıyla, her mükellefin, kendisi için gerekli olan konularda bilgilenmesi ve hükmünü ayet ve hadisten alması gerekir. Hz. Peygamber'in "İlim talebi her müslümanın üzerine farzdır"⁵³ hadisi bu sorumluluğa işaret etse gerektir. Mutlak müçtehit için ileri sürülen şartlar ise, içtihadın tecezzisi kabul edilince ve günümüzdeki araştırma sonuçları ve teknolojik imkanlar göz önünde bulundurulursa, gerekli İslami ilimler ile iktisat, hukuk, sosyoloji, psikoloji, tıp gibi yardımcı ilimlerin bir veya birkaçında mütehassıs kişilerden teşekkül edecek "İçtihat şurası" ile bu şartlar mükemmel yakın bir şekilde tahakkuk edebilir.

Netice olarak, müçtehidin başka bir müçtehidini taklit etmesi caiz değildir. Müçtehit seviyesine ulaşamasa bile alim olan, hükmün delilini bulup anlayabilen kimsenin de taklid etmeyip, hükmün kaynağını öğrenerek ona uyması, nassa tabi olması gerekir. Ancak bu hususta alimin bilgisinden istifade edebilir. Delili bulmak ve anlamak imkanına sahip olamayan, sadece bir alimi taklide gücü yeten avam ise, problemini bir alime sormakla mükelleftir. Ancak, Şevkani'nin dediği gibi, probleminin çözümünü sorduğu alime, delilini de sorması ve öğrenmesi gerekir. Kendisine sorulan alim de bu soruya cevap vermekle mükelleftir⁵⁴. Bunu da güç yetiremeyecek, anlayıp idrak edemeyecek olanların, şayet böyle kimseler var ise, ancak şu şartlarla bir alimi taklit edebileceği söylenebilir:

- a) Müçtehid ve alimi, bizzat itaat ve taklide layık olduğu için değil, aracı olduğu, Hz. Peygamber'den Makale ettiği için taklit etmesi,
- b) Taklidin basit de olsa bir tercihe dayanması,

52 Gazzali, el-Müstasfa, c.2, s. 353; İbnü's-Subkî, Cem'ul-Cevami, c. 2, s. 386; İbnü'l-Kayyim, İlamu'l-Muvakkı'in, c. 4, s. 216; Âmidî, el-İnkam, s. 221; Zeydan, Fıkıh Usulü, s. 531; Şa'ban Zekiyyüddin, Usulü'l-Fıkh, s. 377, Karaman, İçtihad, s. 182.

53 Süyuti, Cami'us-Sağir, c. 2, s. 54.

54 Şevkani, İrşadü'l-Fuhul, 252.

- c) Taassuptan uzak bulunması,
 d) Taklid edilen hususun beş vakit namaz, oruç, hac, zekatın farz, zina ve içkinin haram olması gibi herkesin bilmesi gereken zarurat-ı diniyyeden olmaması, gerekir⁵⁵.

D. Tek Mezhebe Bağlılık

Dördüncü asıra kadar bir kimsenin, dini hayatında bir mezhebe bağlanmasının gerekli olduğu söylenmemiştir. Tatbikatta, müçtehit olmayanlar, herhangi bir müçtehitten karşılaştığı problemini sorar, aldığı fetvaya uyabilirdi; fakat artık bütün meselelerini aynı müçtehide sormaya mecbur olduğunu aklına bile getirmezd⁵⁶. Mezhep taassubu başladıktan sonra, bir mezhebe bağlılığın gerekliliği de gündeme gelmiştir.

Müteahhirûndan olan mutaassıp mezhep mukallitleri, her mükellefin dört mezhepten birine bağlanmanın vacip olduğunu ve mezhebini terk edene ta'zir tatbik edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Bunlara göre, bir kimse, aczinden dolayı bir imamı taklit edince, bu imamın sözleri o mükellef için nass hükmünde olur ve dolayısıyla ondan ayrılamaz⁵⁷:

Buna mukabil çoğunluk diyebileceğimiz başka bir grup usulcüler ise, belirli bir mezhebe bağlanmanın şart olmadığını söylemişlerdir, dilediği müçtehide taklit edebilir. Bir meselede bir müçtehide, başka bir meselede başka müçtehide taklit edebilir. Mesela, Hanefi mezhebi gibi belirli bir mezhebe itisap etmiş olsa bile, sonuna kadar o mezhepte kalması gerekmez, başka bir mezhebe geçebilir. Zira, Allahu Teala, bir imamı veya herhangi bir mezhebi taklit etmeyi emretmemiştir. Bu konuda ne bir ayet ve ne de bir hadis vardır. Ayrıca, bir mezhebi taklit etmeyi iltizam etmek nezir de değildir ki, yerine getirilmesi vacip olsun. Bu sebeple, sahabe ve tabiûn döneminde, herhangi bir mezhep iltizam edilmemiştir. Bu dönemde, ihtiyaç duyanlar istedikleri bir müçtehide durumu sorarlar ve onların söylediklerini ittiba ederlerdi. O dönemde, bunu hiçbir kimse reddetmemiş, bir

55 Şatibi, el-İ'tisam, c. 2, s. 343-347; Şah Veliyullah ed-Dehlevi, İkdü'l-Cid, s. 49, 51-52; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 216.

56 Şafii, er-Risale, s. 597; Şah Veliyullah ed-Dehlevi, el-İnsaf, s. 18.

57 Şevkani, İrşadü'l-Fuhul, s. 253; İbn Hümmam, et-Tahrir, s. 551-552; Âmidî, el-İhkam, s. 319; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 217.

şahsın görüşlerine bağlanmanın gerekliliğini söylememiştir. Dolayısıyla bu konuda icma meydana gelmiştir⁵⁸.

Avamın bir mezhebi iltizam etmesinin ilmi ve şer'i hiçbir değeri yoktur. Delillerine bakarak tercihte bulunan alim için bir mezhep veya görüşe itiba etmenin, belki bir anlamı olabilir. Bu sebeple, "avamın mezhebi yoktur; onun mezhebi kendisine fetva veren müftünün mezhebidir"⁵⁹ denilmiştir.

Mezheplerin ancak üçüncü asırdan sonra teşekkül etmesi, müçtehit imamların taklitle ilgili görüşleri ve sahabe ve tabiün devri uygulamaları göstermektedir ki, bir imam veya mezhebe bağlanmak, onun görüşlerinden ayrılmamak gerektiği iddiası yerinde değildir.

E. Fıkıh Konusunda Görüş Ayrılıklarının Rahmet Olarak Değerlendirilmesi

Tek mezhebe bağlılığı iddia edenlere karşılık, kişinin böyle bir zorunluluğu olmadığını, herhangi bir konuda istediği alim veya mezhebin görüşüne uyabileceğini söyleyenlerin çoğu, mezheplerin Allah'tan rahmet olduğunu, bunun bir genişlik ve kolaylık olduğunu söylemişlerdir. Bu iddialarına da "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"⁶⁰ hadisi delil olarak getirilmektedir⁶¹. Bu sebeple, öncelikle bu hadisin kısaca değerlendirilmesi yapılacak, daha sonra da, mükellefin dilediği mezhep veya alimleri taklit konusunda muhayyer olduğu görüşü incelenecektir.

1. "Ümmetimin İhtilafı Rahmettir" Hadisinin Değerlendirilmesi

Öncelikle bu hadisin sıhhat derecesi üzerinde durulmasında yarar vardır. Süyüti, hadisi kitabına almış ve kimler tarafından rivayet edildiğine işaret ettikten sonra,

58 Şevkani, İrşadü'l-Fuhul, s. 253; Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 390-391 Âmidî, el-İhkam, 318-319; İbn Hümmam, et-Tahrir, s. 551-552; Zühayli, el-Vasit fi Usulî'l-Fıkh, c. 1, s. 578-579; Şa'ban, Zekiyyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, s. 385; Zeydan, Fıkh Usulü, s. 536; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 217.

59 Şah Veliyullah ed-Dehlevî, İkdu'l-Cid, s. 51; Zühayli, el-Vasit fi Usulî'l-Fıkh, c. 1, s. 582; Karaman, İslam Hukukunda İctihad, s. 218.

60 Suyuti, el-Cami'u's-Sağir, c. 1, s. 13; Acluni, Keşfu'l-Hafa, c. 1, s. 64.

61 Münavi, Feyzü'l-Kadir, c.1, s. 209-212; Acluni, Keşfu'l-Hafa, c. 1, s. 66; Şa'ban, Zekiyyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, s. 385.

hadisin sıhhat derecesiyle ilgili bir açıklamada bulunmaksızın, “belki bize ulaşmayan bazı hafızların kitabında tahrir edilmiştir” demekle yetinmiştir. Ayrıca, hadisi rivayet edenlerden Beyhakî'nin senetsiz olarak naklettiğini açıklamaktadır⁶².

Aynı hadisle ilgili Keşfu'l-Hafa'da ise şöyle denilmektedir:

“Mekasıtta şöyle denilmektedir: Beyhakî, bu hadisi, el-Medhal'de, munkatı bir senetle İbn Abbas'tan rivayet etmiştir”. Hadisin farklı bir varyantının metni verildikten sonra, “bu şekilde Taberani ve Deylemi de hadisi tahrir etmiştir. Bu hadiste zaaf vardır. Zerkeşi ve İbn Hacer, Leali'de bu hadisi, senedinden bahsetmeksizin merfu olarak Makdisî'yi nispet etmiştir. İrâkî de, “Ashabımın ihtilafı ümmetim için rahmettir” lafziyle, senedinden bahsetmeksizin, Kitabu'l-İlm ve'l-Hükm kitabında Adem b. Ebî İyas'a nispet etmiştir. Bu şekliyle hadis mürsel ve zayıftır. Aynı ibarelerle Beyhakî, Eş'ariyye adlı risalesinde senetsiz olarak zikretmiştir”⁶³.

Görüldüğü gibi, hadis sahih olarak rivayet edilmemiştir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, ittifakın emredilip, ayrılığın yasaklandığı pek çok hüküm bulunmaktadır. Bu hadisin, ittifakla ilgili ayet ve hadisler karşısındaki durumunun değerlendirilmesini ise sizlere bırakıyorum.

Bununla birlikte, bu hadisin Hz. Peygamber'den varit olduğu, sahih olduğu kabul edilmiş olsa bile, mukallidin dilediği müçtehidî taklit edebileceği, müçtehitler arasındaki görüş ayrılığının bu anlamda bir rahmet olduğu manasına geldiği söylenemez. Belki, değişik görüşlerin tartışılmasından, gerçeğin ortaya çıkacağına, konuya farklı açılardan bakmanın düşünürün ufkunun genişlemesine sebep olacağına, fikir ve düşünce özgürlüğüne işaret edilmiş olabilir.

2. Mezheplerdeki Farklı Görüşlerin Rahmet Olarak Değerlendirilmesinin Tenkidi

Daha önce de açıklandığı gibi, belirli bir mezhebe bağımlı olmanın gerektiği iddiası yerinde değildir. Ancak, kişinin taklit konusunda tamamen serbest bulunduğunu, istediği müçtehide sorarak taklit edebileceğini söylemek doğru mudur? Mezheplerin farklılığının bir rahmet ve genişlik olduğu söylenebilir mi?

62 Suyuti, el-Cami'u's-Sağir, c. 1, s. 13.

63 Acluni, Keşfu'l-Hafa, c. 1, s. 64-65.

Bir konuda, hakkın, doğrunun sadece bir tane olduğu açıktır. Birbirine zıt iki görüşün çatışması halinde her ikisinin de belki yanlış olması muhtemel olmakla birlikte, her ikisinin de doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bir mantık kuralıdır. Dolayısıyla, fihki meselelerde de bir konuda birbirine muhalif ayrı görüşler bulunduğu, bunların hepsinin doğru olduğunu kabul etmek doğru değildir. Bunun neticesi olarak da, kişinin doğru olduğuna inanmadığı bir konuda müçtehidin taklit etmesi caiz değildir. Başka bir ifadeyle, mukallidin, müçtehidin doğru söylediğine, hakka isabet ettiğine inanmadan onu taklit etmesi, ona uyması helal değildir⁶⁴.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin "Bu benim re'yimdir ve elde edebildiğim reylerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz"⁶⁵ sözü, doğrunun bir tane olduğuna, kendisinin de bu doğruyu bulmaya çalıştığına, ulaştığı neticenin kendine göre en iyisi olduğuna inandığına işaret etmektedir. Aynı şekilde İmam Şafii'nin, "Herhangi bir konuda, hadisçiler tarafından, Hz. Peygamber'den rivayet edilen benim görüşüme muhalif sahih bir haber bulunsa, bilmiş olsun ki, ister hayatımda olsun isterse ölümümden sonra ben ona dönmüşümdür"⁶⁶, "Benim kitabımda Rasulullah'ın sünnetine muhalif bir görüş bulursanız, benim sözümü terk ederek Rasulullah'ın sözüne uyun"⁶⁷ demesi de hakkın bir tane olduğuna işaret etmektedir. Şayet birden fazla doğru olduğuna inanılacak olursa, Ebu Hanife'nin bu benim doğrum, o da onun doğrusudur demesi, İmam Şafii'nin de kendi içtihadından vazgeçmemesi gerekirdi.

Farklı içtihatların her birinin doğru olabileceğine bazı hadisler delil getirilebilir:

"Ashaptan iki kişi bir sefere çıktılar. Namaz vakti geldiğinde beraberlerinde su olmadığı için temiz toprakla teyemmüm ettiler ve namazlarını kıldılar. Sonra vakit içinde su buldular. Bunlardan biri, abdesti de namazı da iade etti, diğeri ise iade etmedi. Resullah'ın (sas) yanına geldiklerinde durumu anlattılar. Resullah (sas), iade etmeyen: "Sünnete isabet ettin, namazın sana yeterlidir!" dedi. Abdesti ve namazı iade eden zata da: "Sana iki kat ücret var!" buyurdu⁶⁸.

"Karanlık bir gecede, ashap kibleyi şaşırarak her biri münferit olarak farklı yönlere namaz kılarlar ve yöneldikleri yeri belirlemek için önlerine çizgi çizerler.

64 Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 390.

65 Ebu'l-Meali, Gayetü'l-Emani, c. 1, s. 55.

66 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 24.

67 Şevkani, Kavlu'l-Müfid, s. 24; Şah Velîyullah ed-Dehlevî, İkdu'l-Cid, s. 49.

68 Ebu Davud, es-Sünen, Taharet 128; Nesai, es-Sünen, Gusl 27.

Sabah olunca durumu Hz. Peygamber'e haber verirler. Hz. Peygamber, namazı iade etmelerini emretmez"⁶⁹.

Ancak bu hadisler, iddiamıza muhalif değildir. Zira, mükellefin sorumlu olduğu, mutlak doğruyu elde etmek değil, doğruya ulaşmak için elinden gelen gayreti sarf etmektir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber, "Hakim içtihat edip de doğru sonuca ulaşırsa iki sevap, hata ederse bir sevap kazanır"⁷⁰ buyurmuşlardır. Bu hadis, hem doğrunun bir tane olduğuna, hem de müçtehidin doğruyu bulmak için gayret sarf etmesi gerektiğine, gayret sarf edip de hata etmesi halinde sorumlu olmadığına; bilakis gayretinden dolayı ecir kazanacağına delalet etmektedir.

Hakkın, doğrunun bir tane olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için, fakihlerin görüş ayrılığının sebeplerinin incelenmesinde yarar vardır.

a) Hadisle İlgili Sebepler

Fakihler arasındaki görüş ayrılıklarının sebeplerinden birincisini hadislerin bilinmemesi veya hadisin sıhhati ve kabul şartlarıyla ilgili farklı telakkiler oluşturmaktadır⁷¹. Müçtehit imamlar döneminde hadisi tedvin ve neşri çalışmaları henüz tamamlanmamıştı. Bu sebeple bir kısım fakihlerin diğerlerinin bilmediği hadislerle hüküm vermelerinden görüş farklılığının ortaya çıkması çok normal olarak kabul edilmelidir. Ancak bu doğrunun bir tane olduğuna muhalif değildir. Zira, başta imamlar bizzat kendileri, daha önce de açıklandığı gibi, sahih hadis bulunduğunda görüşlerinin terk edilerek hadise uyulması gerektiğini söylemişlerdir⁷². Günümüzde, bütün hadisler tedvin edilip kitaplarda toplandığı gibi, tahrir ve tahlilleri de yapılmıştır. Hatta, teknolojik imkanlardan yararlanılarak, hadisler bir CD'de toplanmış ve birkaç tuşa basmakla istenen konudaki bütün hadislerle ulaşma imkanı doğmuştur.

b) Kitap ve Sünnette Geçen Bazı Kelime ve Cümlelerin Farklı Tefsir Edilmesi

Nasslardaki müşterek, mücmel gibi kapalı lafızların farklı anlaşılması, mecaz veya hakikate delalet konusunda değişik görüşler, lafzın âmîm veya hâss, mutlak

69 İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim, Bakara 2/115, c. 1, s. 140.

70 Buhari, Camiu's-Sahih, İ'tisam, 21; Ebu Davud, es-Sünen, Akdiye, 2.

71 Bkz. Makale Metni s. 2-3

72 Bkz. Makale Metni s. 7-8.

ve mukayyet olması gibi sebepler de görüş ayrılıklarını doğurmaktadır. Müçtehitlerin bilgi ve kavrayışlarıyla doğru orantılı olarak görüş farklılıklarının ortaya çıkması normal karşılanmalıdır. Ancak, bu görüş farklılıklarını normal karşılamak, doğrunun bir tane olduğuna muhalif değildir.

Mesela Müşterek lafzı ele aldığımızda, her biri ayrı vaz ile olmak üzere birden fazla manaya gelen kelimelere müşterek denir. Mesela, “ayn” kelimesi göz, su pınarı, casus, altın... vb. manalara gelir⁷³. Tanımından da anlaşılacağı gibi, müşterek, bir vaz’da sadece bir manaya delalet etmektedir. Bunun neticesi olarak da çoğunluğuna göre, müşterekin gösterdiği anlamların tamamı onun bir defa kullanılmasıyla kastedilmez. Zira müşterek, ifade ettiği anlamların hepsine birden tek bir vaz ile değil, çeşitli vaz’larla konulduğu için, bir kullanımda bütün manalarının kastedilmesi onun konuluş esasına aykırıdır. Bir kelimenin kendi konuluş kurallarına aykırı kullanımı ise caiz değildir. Bu durum müşterekin anlamlarına şümul değil bedel esasına delalet etmesinden de anlaşılmaktadır. Aslında âmm ile müşterek arasında ayırt edici özellik de budur. Bu durumda müşterekin olumlu veya olumsuz anlamda kullanılmasına bakılmaksızın, her birinin hakikat ve mecaz için kullanılması (umumu) mümkün değildir. Çünkü müşterekte asıl olan manalardan birinin alınmasıdır. Zira, o tek bir haldeyken, bütün manalarını ifade edemez⁷⁴.

Aynı şekilde lafzın mecaz veya hakiki manaya çekilmesi konusunda da, bu lafızla ya mecaz kastedilmiş olması veya hakikat kastedilmiş olması gerekir. Hakiki anlam ile kullanılan ikinci anlam arasındaki bir ilgi ve hakiki anlamın kullanılmasına engel bir karine bulunduğu takdirde ancak mecaza gidilebilir. Kerhi ve Bâküllânî, bir kelimenin aynı anda hem hakiki hem de mecazi anlamda kullanılmasının iki zıt arasını birleştirmek gibi muhal bir iş olduğunu belirtmişlerdir. Mesela, “aslanı gördüm” ifadesiyle, aynı anda hem bilinen “vahşi hayvan”ın hem de “cesur insan”ın kastedilmesi mümkün değildir. Eğer mecazi anlamın kastedildiğine dair bir karine bulunursa lafız bu mecazi manaya tahsis edilmiş olur⁷⁵.

73 Pezdevi, Kenzu'l-Vusul, c. 1, s. 38; Şevkani, İrşadu'l-Fuḥul, s. 19; Hallaf, İlmü Usulî'l-Fıkh, s. 202; Zeydan, Fıkh Usulü, s. 422; Koca, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, s. 75-77.

74 Pezdevi, Kenzu'l-Vusul, c. 1, s. 41; Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 71-72; Semerkandi, Mizan, s. 343; Koca, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, s. 75-77.

75 Cessas, el-Fusul, c. 1, s. 46-50; Gazzali, el-Menḥul, s. 147; Semerkandi, Mizan, s. 372; Koca, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, s. 79-80.

Bir lafzın hakiki anlamını da kapsayacak bir şekilde mecazi anlamıyla kullanılıp kullanılmayacağı konusu İslam hukukçuları arasında tartışılmıştır. Buna “mecazın umumu (umümü’l-mecaz)” adı verilmiştir. Mesela, “üm” kelimesi miras hukukunda “asıl” anlamında kullanıldığı zaman hem “valide” dediğimiz, kişinin kendi annesine hem de ninelerine şamildir. Bu, bir kelimenin hem hakikat hem de mecaz anlamının birleştirilmesidir (mecazın umumu) denilmektedir⁷⁶. Ancak burada “üm” kelimesiyle, bir defada, aynı zamanda hem mecaz, hem de hakikat manasına delalet edilmemektedir. Burada, kelime hakiki anlamından çıkarak başka bir manaya delalet etmekte, ancak bu mana hakiki manasını da içine almaktadır.

Bu tartışmaları uzatmaya gerek yoktur. Bir ibareden, birden fazla manaya ihtimali olsa da, ancak bir mana kastedilir. Müçtehit de bu manaya ulaşmak için gayret sarf eder. Dolayısıyla görüş farklılıklarının olması, gerçeğin bir olmasına mani değildir.

c) İctihat Usul ve Gücünün Farklılığı

Müçtehitlerin icthah gücü ve icthah usulleri de görüş ayrılıklarını doğurmaktadır⁷⁷. İctihat usul ve gücünün farklılığı neticesinde ulaşılan farklı görüşlerin her birisinin doğru olması gerekmez; bilakis, bunlardan birisi doğrudur. Usuldeki hata veya o konudaki bilgi veya kavrama noksanlığı hatayı doğruya çevirmez. Evet, müçtehit gayret sarf etmesi nedeniyle bir sevap kazanacaktır, ancak bu sevap ulaştığı neticenin doğruluğunu gerektirmeyecektir. Zaten müçtehit imamlar, bizzat kendileri bunu itiraf etmişler ve daha iyisi bulunduğu onun uygulanmasını tavsiye etmişlerdir⁷⁸.

d) Sosyal veya Tabîî Şartların Tesiri

Sosyal ve tabii şartların da görüşleri etkileyeceği, zamana ve mekana göre hükümlerde farklılık bulunabileceği kabul edilmiştir⁷⁹. Ancak bu her zaman göz önünde bulundurulması gereken bir durum olup, aynı şartlarda aynı hükmün geçerli olmasını gerektirir. Ayrıca bu sebep, hükümlerin farklı olmasının rahmet olacağı

76 Zeydan, Fıkıh Usulü, s. 436-437.

77 Bkz. Makale Metni s. 4.

78 Bkz. Makale Metni s. 7-8.

79 Bkz. Makale Metni 5.

ve kişinin istediğini taklit edebileceği iddiasının aksine zaman ve mekana, şartlara göre hüküm verilmesi gerektiğine, burası için verilen bir fetvanın, başka bir zaman ve başka bir mekandaki probleme çözüm olamayacağına işaret etmektedir.

Görüş ayrılığını doğuran sebeplerin tek tek ele alınmasından da ortaya çıktığı gibi, bir meselenin çözümünde ileri sürülen farklı görüşlerden sadece birisi doğrudur. Ve bütün müçtehitler bu doğruya ulaşmak, onu bulmak için gayret sarf etmişlerdir. Eğer doğruya ulaşabilmişlerse iki ecir, hata etmişlerse bir ecir kazanmışlardır. Aynı şekilde, içtihat seviyesine ulaşamayan kişilerin de, doğruyu bulmak için gayret sarf etmeleri gerekir. Dolayısıyla, mükellefin bir mezhebe bağlı kalmasını iddia etmek kadar, muhayyerdir, dilediği müçtehide veya alime sorar ve ona göre amel eder demek de yanlıştır. Bazı alimler, içtihat edemeyecek kişilerin, sorduğu müftinin ilim ve fetvası konusunda tercihte bulunmasını, alınan fetvanın vicdanı tatmin etmesini şart koşmuşlardır⁸⁰.

Allahu Teala'nın "(Ey Muhammed!) Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır"⁸¹ ayeti de, müminin bu vazifesine delalet etmektedir. Hz. Peygamber'in "pek çok müftü fetva verse de, kalbine dans"⁸² hadisi ve "Ey Vâsibe! Kendine sor, kalbine dans, iyilik kalbinin huzur bulduğu, içinin kabul ettiği şeydir, kötülük de, kalbinin tereddüt ettiği, içini tırmalayan şeydir. İnsanlar fetva verseler de!..."⁸³ hadisi, bu görüşü desteklemektedir. Netice olarak, içtihat ehliyetini haiz olmayan mükellefin, dilediğine giderek fetva sorup, ona göre amel etmesi uygun değildir. Bilakis, delilini de sormalı, doğruluğuna kanaat getirdikten sonra bu delile göre amel etmelidir.

Sonuç

Hız. Peygamber döneminde, ashabın görüş ayrılığı söz konusu değildir. Zira, bu dönemde, Hız. Peygamber'den uzakta, herhangi bir problemle karşılaşıldığında,

80 Gazzali, el-Müstasfa, c. 2, s. 390; Şatibi, el-Muvafakat, c. 4, s. 132-133; İbn Kayyım, İ'lamu'l-Muvakkı'tın, c. 4, s. 261.

81 Zümer 39/17-18.

82 Suyuti, Cami'u's-Sağır, c.1, s.40.

83 Ahmed b. Hanbel, Müsned, Müsnedü's-Şamiyyin, Hadis No: 17313, 17315, 17320; Darimi, es-Sünen, Kitabu'l-Büyu', 2421.

o problemin çözümünde, önce Kur'an-ı Kerim'e bakılır, burada bulunamazsa sünnete müracaat edilirdi. Bu iki kaynakta da hüküm açık olarak bulunamazsa, içtihadla başvurulurdu. Fakat içtihatla varılan hüküm ilk fırsatta Hz. Peygamber'e arz edilirdi.

Hz. Peygamber'den sonra, sahabe ve tabiün döneminden itibaren çeşitli sebeplerle görüş ayrılığı başlamış, asr-ı saadetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar çoğalmıştır. Bununla birlikte, müçtehit imamlar devrine kadar mezheplerden söz edilmemektedir. Her merkezde birçok alim ve müçtehit bulunmakta, soruları cevaplandırmakta ve davaları halletmektedirler; fakat bunlara izafe edilen bir mezhep yoktur.

Önceki devirlerde halk, dini problemlerini istediği müçtehide sorar ve aldığı cevaba göre amel ederdi; devamlı olarak bir müçtehide bağlanmazdı. Alimler de mezhep hükümleri, imamın görüşleri üzerinde değil, Kitap ve sünnet delilleri üzerinde sebat ederdi. Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasi baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana geldi. Artık mutaassıp mukallitler, delil üzerinde değil, mezhep görüşü üzerinde duruyor, başka mezhepleri kötüleyerek, delili zayıf bile olsa bağlandığı mezhebi üstün göstermeye çalışıyordu. İşte bu taassup, Kerhî'ye "Müçtehit üstatlarımızın sözlerine aykırı bir nass görüldüğünde, nesh veya tercih yoluyla bu nassın terk edildiğine hükmedilir; yani nass değil imamların görüşü alınır"⁸⁴ sözünü söylemiştir.

Mezheplerin ortaya çıkışından sonra mezhep taassubunun yaygınlaşması üzerine fıkıh usulü alimler arasında, taklid ve içtihat konuları üzerinde tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmada bir kısım usulcüler içtihattan tarafa görüş beyan ederken, diğer bir kısmı da taklidi savunmuşlardır. İctihat-taklit tartışmasında uç noktaları temsil edenlerden içtihat taraftarı olanlar, taklide neredeyse hiçbir meşruiyet tanımazken, taklit taraftarları, taklidin vacip olduğunu, içtihat kapısının kapandığını iddia etmişlerdir.

İctihat-taklit tartışması ile doğru orantılı olarak içtihat ehliyeti konusu da ele alınmıştır. İctihat ilim ve kültüründen uzaklaşıp, taklit ruhunu benimseyen kimseler, içtihat şartlarını açıklarken tahfif ve ruhsat tarafına hiç temas etmedikleri gibi, zorlaştırma cihetini seçmişler; buna mukabil, taklide karşı olan alimler ise içtihat ehliyeti ile ilgili şartları hafifletmişlerdir.